

НЯКОИ ВЪНШНИ РЕЗЕРВИ ЗА РАСТЕЖ НА НАСЕЛЕНИЕТО В БЪЛГАРИЯ

*Димитър Аркадиев**

През последните повече от две десетилетия в България се извърши постепенно (а в някои случаи дори незабелязано) трансформация на обществото и неговите нагласи. Настъпи преподреждане на ценностите, което в някои отношения не е съвсем благоприятно. Така желаната висока обществена дисциплина не е налице, а в някои направления има влошаване на положението.

Българското общество беше разтърсено от събития и промени, непознати до началото на 90-те години на 20-и век. Започналата приватизация на държавни предприятия и други структури остави без работа значителна част от работната сила. Развихрилата се в периода 1996 - 1997 г. хиперинфлация обезцени дългогодишните спестявания на домакинствата.

Наред с тези неблагоприятни събития и промени се разкриха перспективи за развитие на частната инициатива. Всички български граждани получиха възможността да пътуват в чужбина, което не беше се случвало до този момент. Някои от тях започнаха сезонна или постоянна работа в други страни или заминаха да учат в чуждестранни университети. Тази възможност се разшири след приемането на България в Европейския съюз.

За съжаление, всички тези събития и промени влошиха демографската ситуация в страната.

Повече от 20 години България се намира в демографска криза. Тази криза непрекъснато се задълбочава и ако не се вземат адекватни мерки, може да прерасне в демографска катастрофа. Това ще има изключително тежки последици за цялото общество и ще бъде заплаха за съществуването на българската държавност.

Тази ситуация се дължи на негативното развитие на демографските процеси в тяхната взаимна обвързаност. Това довежда не само до количествени промени в броя на населението, но и до качествени промени в неговия състав.

След промените в икономиката, собствеността и системата на управление в началото на 90-те години на 20-и век се получи следната ситуация. Засили се външната миграция на населението, пряко отразяваща се върху намаляването на неговия брой, тъй като практически това е само емиграция (в повечето случаи трайно изселване от страната). Макар че интензивността на този процес намалява в следващото

* Доктор, професор по статистика и демография; e-mail: arkadiev@abv.bg.

десетилетие, той остава постоянен фактор за намалението на броя на населението в България. По-важно е, че с него се променя качеството на населението - емигрантите са предимно лица от по-младите възрастови групи, често с високо образование, част от тях са жени във фертилна възраст. Това се отразява като цяло и на другите демографски процеси - раждаемост и смъртност. Раждаемостта става по-ниска, а смъртността - по-висока.

Казаното дотук изисква да се търсят резерви за спиране на намаляването в броя на населението, подобряване на някои негови структури и в далекосрочна перспектива - осигуряване на условия за неговия растеж.

1. Демографска ситуация след 1990 година

За описване на демографската ситуация сравнително най-точни данни се получават от преброяванията на населението и жилищния фонд. Това се отнася най-вече за изменението на населението от външните миграционни процеси (миграционния прираст - положителен или отрицателен). За интервала от време след 1990 г. са извършени три преброявания - през 1992, 2001 и 2011 година.

За периода 1993 - 2011 г. общият прираст на населението е отрицателен (-1 123 хил. души). От тях (-726) хил., или 64.6%, се падат на естествения прираст, останалите (- 397) хил., или 35.4% - на механичния прираст.

През първия подпериод (1993 - 2000 г.) 60.4% се падат на намалението на естествения прираст (- 337 хил.), а 39.6% - на механичния (-222 хиляди).

През втория подпериод (2001 - 2010 г.) 69.0% се падат на намалението на естествения прираст (-389 хил.), а 31.0% - на механичния (-175 хиляди).

През първия подпериод основният емиграционен поток е насочен към Турция. Той е в резултат на т.нар. „възродителен процес“ и последвалата „голяма екскурзия“ на мюсюлманско население към тази държава през 1989 и следващите няколко години.¹ През 1990 г. броят на родените в България лица сред турското население е 463 хил., през 2000 г. - 481 хил., но през 2011 г. вече е само 409 хиляди. Последното число изразява затихването на емиграционния процес през втория обсъждан подпериод.

Благоприятното е, че средногодишните показатели през периода 2001 - 2011 г. са по-малки в сравнение с първия период (1993 - 2000 г.), когато се извършиха най-големите промени в социално-икономическото развитие на страната. Това положение не трябва да успокоява, защото абсолютното намаляване на населението продължава (табл. 1).

1. Общ абсолютен прираст на населението в България между преброяванията от 1992 до 2011 г. по компоненти на прираста					
Периоди	Общ прираст	Естествен прираст	Родени	Умрели	Механичен прираст
Абсолютен брой - хил.					
1993 - 2000	-558	-337	583	920	-222
2001 - 2010	-564	-389	727	1 116	-175
1993 - 2011	-1123	-726	1310	2036	-397
Средногодишно - хил.					
1993 - 2000	-70	-42	73	115	-28
2001 - 2010	-57	-39	73	112	-18
1993 - 2011	-62	-40	73	113	-22

¹ През периода 1986 - 1992 г. механичният прираст е отрицателен и е в размер на -465 хил. лица. Естественият прираст е само 4 хил. души.

През втория подпериод основният емиграционен поток вече е насочен към европейските страни и в частност към тези от Европейския съюз, което се дължи в голяма степен на присъединяването на България към тази организация през 2007 година.

В тази посока, но с обратен знак - имиграция или завръщане в България, е една от възможните резерви за подобряване на демографската ситуация.

Трябва да се отбележи, че демографската политика е свързана практически с всички останали политики в социалната област и не може да се отделя от тях (политиката на доходите, здравеопазването, социалното подпомагане, заетостта и безработицата и т.н.). Затова тук се преплитат много процеси и явления, тенденциите на тяхното развитие и изменение.

2. Възможни резерви на имиграционната политика

Направленията в това отношение биха могли да бъдат:

1. Привличане на лица от българския етнос от съседни или по-далечни страни, особено където са по-малобройни и заплашени от асимилация (напр. Таджикистан, Туркменистан и други);

2. Създаване на условия за връщане на лица от български произход, емигрирали в други страни, и на техните потомци;

3. При изчерпване на посочените ресурси да се привличат от други страни лица, близки по език и култура до българите;

4. В краен случай да се привличат и приемат лица, изповядващи основната в страната (християнска) религия.

Количественият израз на възможните резерви може да бъде установен, ако са налице съответните данни. Най-често те се получават от преброяванията на населението в съответните държави и територии по света.

Трудностите за установяване на броя на отделните категории лица накратко са:

1. Не съществува единен критерий за определяне на етническите различия. Най-често за целта се прилагат такива като самосъзнание, език, общ произход, религия и други. Те се прилагат чрез регистрация на различни признаци: самоопределение за принадлежност, майчин език, говорим език, страна на раждане, гражданство, потекло и много други.²

2. Не всички страни прилагат всички критерии и съответните им признаци.

3. Често не се спазва определена периодичност за извършване на преброяванията.

4. Обнародваните данни от преброяванията са с различна степен на подробност.

Посочените и други причини пречат за количественото установяване на дадена категория лица. Затова е много трудно да се получат обобщени данни за всички държави и територии по света.

Въпреки това има и някои изключения за различни данни и групи страни. Например във всички страни на Европейския съюз през 2011 г. бяха проведени преброявания на населението или техни заместители.

Относително най-пълни са данните по критерия за общ произход с признаци „гражданство“ и „страна на раждане“. За някои държави и територии има данни за етническата принадлежност и езика.

По-нататък ще бъде направен опит за анализане на наличните данни и относителното изменение на съответната категория лица, отразяващи „българското присъствие“.

² По-подробно вж. Аркадиев, Д. Определяне на етническия състав чрез преброяванията на населението. Велико Търново, Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2011, с. 27 - 40.

Обобщено резултатите са представени в табл. 1 и 2, Приложение 1 и 2. Трябва да се има предвид, че обобщените данни за света и отделни негови територии са сбор от числата по страни, за които има съответната информация за съответната година. По такъв начин обобщените данни трябва да се възприемат като ориентировъчни и подценяващи действителната величина, но в малка степен.

Данните са взети от официални източници като публикации на ООН, на Евростат и на органите на държавната статистика на съответната държава или територия.

2.1. Български граждани и родени в България

През 2001 г. българските граждани по света са 8.1 милиона. От тях над 7.9 млн., или 97.6%, са в България. Броят на българските граждани в страните по света извън България достига около 0.2 млн. души, или 2.4%.

През 2011 г. българските граждани по света са над 7.9 милиона. От тях над 7.3 млн., или 93.6%, са в България. Броят на българските граждани в страните по света извън България достига 0.5 млн. души, или 6.4%. Последното число сочи, че емиграцията от България през втория споменат подпериод продължава. В сравнение с 2001 г. увеличението е 2.6 пъти. Тук трябва да се има предвид, че част от лицата са загубили българското си гражданство, но същевременно има малък брой лица, които са го придобили през този период.

Основната част от лицата с българско гражданство извън България са съсредоточени в страните от Европейския съюз. През 2001 г. те са 128 хил., или 66.3%, а през 2011 г. са вече 452 хил., или 90.9%. Увеличението е над 3 пъти.

Най-голям брой български граждани в Европейския съюз през 2011 г. се намират в Испания (130 хил., или 28.8%), Гърция (76 хил., или 16.8%), Германия (75 хил., или 16.4%), Обединеното кралство (41 хил., или 9.1%), Италия (41 хил., или 9.1%) и т.н. Трябва да се отбележи и Кипър предвид малкия размер на страната (19 хил., или 4.2%).

Подробни данни за абсолютния брой могат да се проследят в табл. 2 и Приложение 1. Абсолютният прираст и темпът на растеж пред 2011 г. спрямо 2001 г. могат да се проследят в табл. 3 и Приложение 2.

2. „Българско присъствие” по света според преброяванията на населението през 2001 и 2011 година			
(Хил. бр.)			
Страни	Година	Гражданство	Страна на раждане
Свят	2001	8097	8532
	2011	7823	8305
- Без България	2001	193	687
	2011	497	1019
Европа	2001	8071	8494
	2011	7786	8214
- Без България	2001	168	608
	2011	460	928
Европейски съюз	2001	8031	8012
	2011	7778	7795
- Без България	2001	128	127
	2011	452	510
България	2001	7903	7885
	2011	7326	7286

Интерес представляват и лицата, родени в България. Към 2001 г. техният брой по света е над 8.5 милиона. От тях в България са около 7.9 млн., или 92.4%. Извън пределите на България абсолютният брой на тази категория към 2001 г. е около 0.7 млн., или 7.6%.

Към 2011 г. броят на българите по света е над 83 милиона. От тях в България са около 7.3 млн., или 87.7%. Извън пределите на България абсолютният брой на тази категория е над 1 млн. души, или 12.3%, а темпът на растеж спрямо 2001 г. е 1.5 пъти.

В страните от Европейския съюз техният брой е 127 хил. през 2001 г. и 510 хил. през 2011 година. Това прави увеличение над 4 пъти. Относителният им дял от всички страни през 2001 г. е 18.5%, а през 2011 г. - 50.0%. Очаквано разпределението по отделни страни е подобно на това за гражданството.

3. „Българско присъствие” по света според преброяванията на населението - абсолютен прираст и темп на растеж през периода 2001 - 2011 година				
Страни	Гражданство		Страна на раждане	
	абсолютен прираст - бр.	темп на растеж - %	абсолютен прираст - бр.	темп на растеж - %
Свят	-273	96.6	-227	97.3
- Без България	304	257.0	332	148.4
Европа	-285	96.5	-279	96.7
- Без България	292	273.7	320	152.6
Европейски съюз	-253	96.9	-216	97.3
- Без България	324	353.8	383	402.6
България	-577	92.7	-599	92.4

Трябва да се отбележи, че извън европейските страни най-много лица, родени в България, се намират в Турция (40%), където при преброяванията на населението се наблюдава и гражданството. През 1990 г. български граждани там са били 99 хил., през 2000 г. - 37 хил., но за 2011 г. данните не са публикувани, което вероятно не е случайно.

По-подробни данни могат да се видят в поместените таблици и приложения.³

Във всеки случай тук има резерв от над 0.5 млн. лица и българската държава трябва да направи всичко възможно по-голям брой от тях да се завърнат или да имигрират в страната.

Повечето от държавите (но не всички), в които отсядат емигрантите, имат и по-добро икономическо и социално развитие от България. Това трябва да се има предвид за привличане на посочения контингент в България.

Емигрантите и техните потомци, които са в активна възраст, могат да се върнат в България само ако им се осигури подходяща заетост, която да им предоставя доходи и социални условия, които са или същите, или почти същите, или по-добри отколкото в страната, от която идват.

И сега се наблюдава началото на процес на завръщане, но предимно на лица с по-високо образование и квалификация. Те намират реализация в България, защото българската икономика има нужда от висококвалифицирани специалисти в някои бързоразвиващи се отрасли и дейности при добри условия и заплащане на труда.

Трябва да се отбележи, че в нашата страна има значителен резерв от безработни лица, но част от тях са с ниска квалификация и образование, а в някои случаи и те отсъстват. През последните години общият брой на безработните се движи между 200 и 300 хиляди. От тях 40 - 50%, или 100 - 150 хил., са с основно и по-ниско образование. Отраслите и дейностите, в които могат да бъдат заети, не са в състояние да ги поемат

³ За времето преди 2000 г. по-подробни данни за някои страни могат да се проследят в: Аркадиев, Д. „Българско присъствие” при преброяванията на населението в света. Статистика, 2007, кн. 1, с. 19 - 44.

или поне това може да стане само сезонно. В същото положение се намират и емигрантите от тази категория в другите страни и те не изпитват желание да се завърнат, освен ако някакви извънредни причини не налагат това. Необходимо е да се подберат начини и форми безработните лица с висше и средно образование в България да намерят подходяща трудова реализация.

Другата възможност е посочената категория лица да се завърнат в България, когато вече са приключили активната си трудова дейност, получават пенсии и други доходи, които им осигуряват добро жизнено равнище.

Основният проблем е, че се позволява да има емиграция от България към други страни, и то на най-перспективната част от българската нация. Това са предимно млади хора, в повечето случаи с високо образование, които остават в чуждите страни, сключват брак помежду си или с представители на населението от приемащата страна и техните деца практически остават там и допринасят за икономическия и социалния напредък на тези държави.

2.2. Лица от български етнос в страни по света

В много страни по света има лица от българския етнос. Те населяват територии в съседни на България държави - Сърбия, бившата югославска република Македония, Гърция, Румъния, Турция и др. на Балканския полуостров, останали по стечение на историческите обстоятелства извън нейните граници, потомци на преселници отпреди няколко века в пространството на бившата Руска империя, бившата Австро-Унгарска империя и други. По подобен начин могат да се възприемат и по-отдавнашните емигранти и техните потомци в САЩ, Канада, Аржентина и други страни на американския континент.

Установяването на общия брой на тези лица е трудно осъществимо поради посочените причини. На Балканския полуостров данни за етническата принадлежност и майчин/говорим език се събират в Румъния, в държавите от бивша Югославия и Албания. Турция събира данни за езика до 1985 г., но последните обнародвани данни са от преброяването през 1965 година. В Гърция за последен път данни за майчиния език се регистрират при преброяването през 1951 година.⁴ Известен е проблемът с „българското присъствие“ в бившата югославска република Македония. В Румъния като „българско присъствие“ се регистрират предимно банатските българи. Смята се, че лицата от българския етнос са многократно повече. По оценки, обнародвани през 1990 г., лицата, принадлежащи към етническите малцинства, са 5 млн., или 21% от общото население. За българите е посочено, че са 112 хиляди.⁵

В пространството на бившата Руска империя (в по-ново време бившият Съветски съюз) най-многобройни са българите в Украйна, Молдова и Руската федерация. Част от тях са направили опит да се преселят в България веднага след 1990 г., но не са срещнали официална подкрепа от българските власти. Това е принудило почти всички да се върнат обратно.

В пространството на бившата Австро-Унгарска империя исторически възникнало „българско присъствие“ има в Унгария, Чешката република, Словакия и Австрия.

Значителен брой лица с българско потекло има в САЩ, Канада и други страни.

⁴ За времето преди 2000 г. по-подробни данни за някои страни могат да се проследят в: Аркадиев, Д., 2007. Цит. съч.

⁵ Panayotov, G. Contemporary aspects of the national problem in Roumania. In: National problems in the Balkans: History and contemporary developments. Sofia, ARGESS P. H., 1992, pp. 233 - 246.

В някои от посочените и други държави нашите сънародници са подложени на асимилационен натиск.⁶

За да могат да се осъществят успешно действията по имиграция в България, е нужно да се създадат съответните условия:

1. *Финансиране на цялостния процес.* За целта могат да се използват и средства от фондовете на Европейския съюз. Една такава форма е подпомагането на бежанците. Друга възможност е създаване на специален фонд от вътрешни ресурси, което при настоящите условия е по-трудно да се осъществи.

2. *Набелязване на райони в страната, където имигрантите да бъдат настанявани.* Вероятно това трябва да бъдат райони, застрашени от обезлюдяване. Същевременно е нужно да се предоставят жилища за настаняване, които да бъдат предоставени безвъзмездно или да се изплащат за по-дълъг период от време. Трябва предварително да бъдат юридически уредени отношенията със собствениците на жилищните имоти. Желателно (а за някои услуги и задължително) е населените места да имат съответната инфраструктура - електроснабдяване, водоснабдяване и канализация, училище, здравно заведение, пощенски услуги, банков клон, транспорт до други населени места и т.н.

3. *Осигуряване на заетост.* Вероятно това ще бъде проблем. Един от начините за разрешаване е чрез предоставяне на земеделска земя за обработване и отглеждане на селскостопански животни и земеделски култури. Подобно на жилищата юридическата и финансовата страна е необходимо да бъде уредена предварително. Посочената възможност не изключва и други видове заетост в зависимост от квалификацията и образованието на съответните лица.

4. *Осигуряване на достъп до образование и други услуги.*

5. *Олекотена процедура за предоставяне на българско гражданство.* Съществуващата процедура все още е доста тромава и продължителна. На всичко отгоре е съпроводена от корупционни практики. Едно от изискванията, което забавя и без това продължителната процедура, е доказване с документ на българския произход. Това изискване е едно безумие, което е основна пречка за получаване на гражданство. Нашите сънародници в повечето случаи не могат да предоставят официален документ от властите на съответната държава. Това изискване е остаряло поне със сто и повече години, откакто в Европа се създават и утвърждават националните държави. Понякога декларирането на българския произход в съответната държава е дори опасно и с непредвидими последици. Декларацията за български произход трябва да е достатъчна, защото модерното виждане по въпроса е самоопределението. (Дали циганите в България доказват с документ, че са от цигански произход, за да получат съответни облаги заради този произход?) Разбира се, необходимо е да се проверява дали съответното лице не принадлежи към мафиотски, терористични и други структури, дали не подлежи на съдебно дирене за криминални деяния и т.н.

6. *Гарантиране свободата, безопасността и закрилата на тези лица от българските закони.* Това означава неприкосновеност на тяхната собственост и защита на личността.

7. *Доводи против.* Част от нашите сънародници са на мнение, че те са се устроили вече в съответната страна, притежават имоти, които не биха искали да изоставят, освен ако някои извънредни обстоятелства не налагат това. Техните права, вкл. предоставени от местното законодателство, трябва да бъдат отстоявани и защитавани с всички възможни средства и начини от българската държава. Трябва да се има предвид и икономическото развитие на съответната държава в сравнение с

⁶ По-подробно вж. Аркадиев, Д. Перспективи за растежа на населението в България. Статистика, 2016, кн. 1, с. 73 - 102.

България - по-високите доходи, социалната сигурност и други придобивки намаляват желанието за изселване.

Реалистично в това отношение е привличането на лица от младото поколение, които още не са се устроили, чрез повишаване на образованието, предоставяне на подходяща работа, смесени бракове с „местните” и други подобни.

Тук потенциалният резерв също е значителен - над 0.5 млн. души, но българската държава в настоящия момент не е в състояние да приеме толкова голям брой, а вероятно и част (неизвестно каква) от тях няма да проявят желание да се завърнат в „историческата родина”.

2.3. Възможни резерви от чужди граждани/поданици и родени в чужбина

Тази възможност не трябва да се подценява. В България през 2011 г. има регистрирани 38 458 чужди граждани/поданици. В сравнение с 2001 г. броят им е нараснал с 12 824 души, или с 50.0%.

Същевременно броят на родените в чужбина към 2011 г. е 78 787 души и в сравнение с 2001 г. броят им е нараснал с 34 961, или със 79.8%.

Между двете категории лица има и сходства, и различия. И част от чуждите граждани/поданици, и родените в чужбина лица могат да са от български етнос или произход. Това зависи от географското разположение на страните, чиито граждани/поданици са или където са родени.

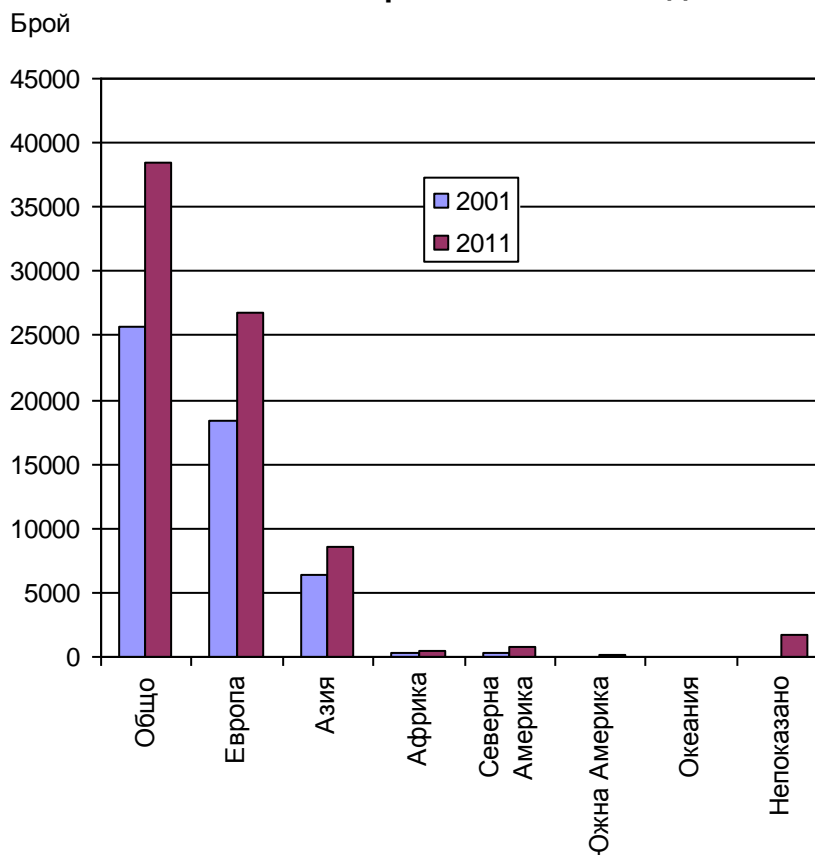
По-точна представа за географското разпределение на двете категории лица дават данните в табл. 4. Нагледно могат се проследят на фиг. 1 и 2.

4. Чужди граждани/поданици в България и родени в чужбина лица според преброяванията на населението през 2001 и 2011 година				
Континенти	Чужди граждани/поданици		Родени в чужбина	
	2001	2011	2001	2011
Абсолютен брой				
Общо	25634	38458	43826	78787
Европа	18411	26746	33497	57780
Азия	6421	8514	8758	16855
Африка	358	429	509	1494
Северна Америка	313	813	236	1951
Южна Америка	43	113	78	359
Океания	21	62	38	204
Непоказано	67	1781	710	144
Относителен дял - %				
Общо	100.0	100.0	100.0	100.0
Европа	71.8	69.5	76.4	73.3
Азия	25.0	22.1	20.0	21.4
Африка	1.4	1.1	1.2	1.9
Северна Америка	1.2	2.1	0.5	2.5
Южна Америка	0.2	0.3	0.2	0.5
Океания	0.1	0.2	0.1	0.3
Непоказано	0.3	4.6	1.6	0.1

Лицата и от двете обсъждани категории произхождат преди всичко от държави и територии, разположени в Европа. Относителният дял на европейските граждани през 2001 г. е 71.8%, а през 2011 г. е по-малък - 69.5% (структурна разлика от -2.3 пункта). На второ място са представителите на Азия. Относителният дял на тези граждани през

2001 г. е 25.0% и също е по-малък през 2011 г. - 22.1% (структурна разлика от -2.9 пункта). Относителният дял на гражданите от всеки от останалите континенти поотделно се движи между 0.1 и 2.1%.

Фиг. 1. Чужди граждани/поданици в България по континенти според преброяванията на населението през 2001 и 2011 година

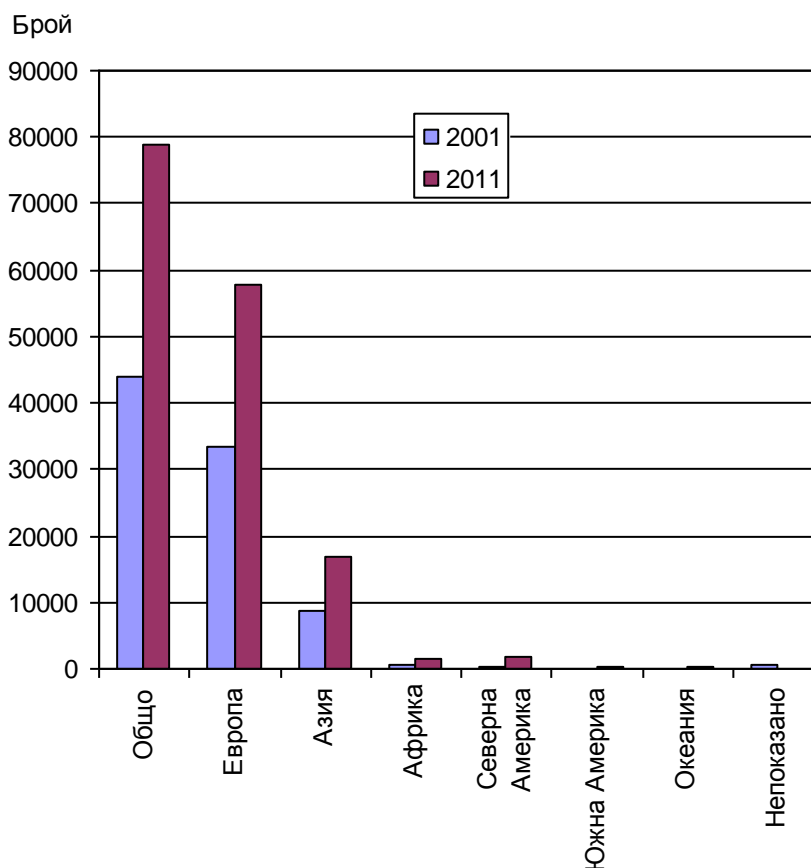

Подобно е разпределението и на родените в чужбина. Относителният дял на родените в Европа към 2001 г. е 74.6%, а към 2011 г. също е по-малък - 73.3% (структурна разлика от -1.3 пункта). В азиатските страни към 2001 г. са родени 20.0%, а към 2011 г. - 21.4% (положителна структурна разлика от 1.4%). Относителният дял за всички родени на останалите континенти поотделно се движи между 0.1 и 2.5%.

Абсолютният брой и на двете категории лица през 2011 г. се увеличава спрямо 2001 година. Въпреки всичко България се оказва привлекателно място за живеене и работа за определени групи хора.

Посоката на структурните изменения при чуждите граждани през 2011 спрямо 2001 г. е към намаляване на относителните дялове на континентите Европа, Азия и Африка и увеличаване на относителните дялове на останалите континенти.

Фиг. 2. Родени в чужбина лица по континенти според преброяванията на населението в България през 2001 и 2011 година

Посоката на структурните изменения при родените в чужбина през 2011 спрямо 2001 г. е към намаляване на относителния дял на континента Европа и увеличаване на относителните дялове на всички останали континенти.

Тук има потенциален резерв до 40 - 50 хил. души.

2.3.1. Лица, близки по език и култура до българите, и лица, изповядващи основната (християнска) религия в България

У нас има значителен брой лица от Русия, Украйна, Полша и други страни, които по език и култура са близки до българите. Една част от тях още са граждани на съответната страна, а друга са вече с българско гражданство. Пътищата, по които са попаднали в България, са брак с български граждани, закупуване на собственост (жилище и др.) с цел постоянен или продължителен престой, получаване на образование, работа и други. Някои от тях са дошли със семействата си с намерение за постоянно пребиваване в страната. Те се интегрират най-бързо и лесно, а техните потомци практически няма да се отличават от останалото население.

Данни за гражданите на някои от тези страни в България и родените в тях могат да се видят в табл. 5.

5. Чужди граждани/поданици в България и родени в чужбина лица от някои страни, близки по език и култура до българите, според преброяванията на населението през 2001 и 2011 година

Страни	Чужди граждани/поданици		Родени в чужбина	
	2001	2011	2001	2011
Абсолютен брой				
Общо	9603	18544	20471	32628
Беларус	122	336	224	629
Босна и Херцеговина	25	36	41	107
БЮР Македония	1391	1096	1648	2427
Полша	578	819	796	1196
Руска федерация	4427	11991	12792	18725
Словакия	86	182	135	290
Словения	11	22	15	36
Сърбия	} 438	569	} 987	2306
Черна гора		19		27
Украйна	2283	3064	3416	5877
Хърватия	21	38	34	84
Чешка република	221	372	383	924
Относителен дял - %				
Общо	100.0	100.0	100.0	100.0
Беларус	1.3	1.8	1.1	1.9
Босна и Херцеговина	0.3	0.2	0.2	0.3
БЮР Македония	14.5	5.9	8.0	7.4
Полша	6.0	4.4	3.9	3.7
Руска федерация	46.1	64.7	62.5	57.4
Словакия	0.9	1.0	0.7	0.9
Словения	0.1	0.1	0.1	0.1
Сърбия и Черна гора	4.6	3.2	4.8	7.2
Украйна	23.8	16.5	16.7	18.0
Хърватия	0.2	0.2	0.2	0.3
Чешка република	2.3	2.0	1.9	2.8

Чуждите граждани от тези страни през 2001 г. са 37.5% от общия им брой в България, а през 2011 г. - 48.2%. Броят им през 2011 г. в сравнение с 2001 г. се е увеличил с 93.1%, или близо два пъти. За съпоставка увеличението на всички чужди граждани е с 50.0%.

През 2001 и 2011 г. относителните дялове на родените в чужбина са съответно 46.7 и 41.4%. Броят им през 2011 г. в сравнение с 2001 г. се е увеличил с 59.4%. Увеличението на всички родени в чужбина е със 79.8%.

Вероятно между двете категории има някакво преливане. Част от чуждите граждани през сравнявания интервал от време са получили българско гражданство, а също така в страната са се завърнали или са дошли български граждани, родени в чужбина.

Очаквано най-голямата част и при двете категории са лицата от Руската федерация (между 1/2 и 2/3), Украйна и донякъде бившата югославска република Македония и Сърбия.

В България има граждани и родени в държави, където преобладаващо се изповядва християнска религия. Такива са имигрантите от повечето европейски страни, от американския континент, Австралия, Нова Зеландия и други места, придържащи се в поведението си към европейския цивилизационен модел. Могат да се привличат и християни от други държави като Армения, Грузия, Ливан, Сирия, палестинските територии, Египет, Етиопия и др., където има големи християнски общности. В източната част на азиатския континент също има такива държави и общности - Филипините, част от китайците в Малайзия и други. В повечето случаи те ще се интегрират по-лесно към основното българско население, както показва българската и световната практика. Някои от тези държави по икономическо и социално развитие са (колкото и невероятно да звучи) доста по-назад от България и животът в нашата страна устройва подобни имигранти или поне част от тях.

Данни за някои от държавите, където преобладаващо се изповядва християнска религия (извън посочените в табл. 5), са поместени в табл. 6.

6. Чужди граждани/поданици в България и родени в чужбина лица от някои страни с основна християнска религия според преброяванията на населението през 2001 и 2011 година				
Страни	Чужди граждани/поданици		Родени в чужбина	
	2001	2011	2001	2011
Австрия	36	145	61	203
Армения	1649	1167	1850	1472
Белгия	19	117	29	410
Германия	344	848	669	2083
Грузия	105	131	166	291
Гърция	1703	1253	3108	4931
Етиопия	35	31	43	53
Испания	24	155	36	1562
Италия	155	456	236	1083
Кипър	141	111	169	244
Куба	69	62	157	258
Молдова	796	893	1062	1843
Нидерландия	16	201	25	298
Обединено кралство	81	2605	124	3042
Румъния	195	334	7364	6046
САЩ	190	524	256	1182
Унгария	95	136	160	337
Франция	86	276	155	562

При повечето от обхванатите 18 държави в табл. 6 се забелязва увеличаване на броя на обсъжданите категории лица. През 2001 г. чуждите граждани са общо 5 793, а през 2011 г. - 9 445, или увеличението е с 64.6%. За родените в чужбина съответните величини са 15 670, 25 900 и 65.3%.

Относителният дял на гражданите от тези 18 страни през 2001 г. е 22.6%, а през 2011 г. - 24.6%. Съответните величини за родените в чужбина са: през 2001 г. - 35.8%, и през 2011 г. - 32.9%.

Най-ярко се открояват измененията за гражданите на Обединеното кралство (Великобритания и Северна Ирландия) и родените в тази държава. В сравнение с 2001 г. през 2011 г. броят на първата категория се е увеличил над 32 пъти, а на втората - близо 25 пъти. По такъв начин гражданите на тази страна в България през 2011 г. са най-много, а на родените в нея - на трето място след родените в Румъния и Гърция. Трябва да се има предвид, че основната част от родените в Румъния лица са от Северна Добруджа. Те са преселени в България съгласно Крайовската спогодба от 1940 г. (връщането на Южна Добруджа на България, отнета през 1913 година). Затова техният брой постепенно намалява.

Подобен растеж се наблюдава и за Нидерландия - близо 13 пъти за гражданите и почти 12 пъти за родените там, но абсолютните величини за двете обсъждани категории лица са много по-малки.

2.3.2. Лица, изповядващи друга религия

Другите религии с по-голямо разпространение в света са ислям, будизъм, хиндуизъм.

Ислямът, както е известно, възниква през 7-и век. В неговите догми се отразяват състоянието на обществото и манталитетът на хората от Арабския полуостров по това време. Интересен факт е, че почти всички народи, принадлежащи към тюркската езикова група с изключение на якутите и някои други по-малобройни, възприемат исляма за своя религия. Повечето от тях в по-далечното минало са били чергари.

Световният опит показва, че имигрантите, изповядващи тази религия, почти не се интегрират с изключение на единични случаи. Основната причина за това е придържането към източен (неевропейски) цивилизационен модел на поведение, отличаващ се с голям консерватизъм. Затова е желателно такива имигранти да не се приемат или стриктно да се прилага индивидуалният подход.

Данни за гражданите на някои страни, където ислямът е господстваща религия, и родените в тях, регистрирани в България, могат да се видят в табл. 7.

7. Чужди граждани/поданици в България и родени в чужбина лица от някои страни с основна нехристиянска религия според преброяванията на населението през 2001 и 2011 година				
(Брой)				
Страни	Чужди граждани/поданици		Родени в чужбина	
	2001	2011	2001	2011
Основна религия ислям (над 50%)				
Азербайджан	11	34	51	2154
Албания	141	269	186	1134
Алжир	44	98	71	385
Афганистан	303	178	362	298
Бангладеш	30	41	281	629
Египет	41	62	67	132
Ирак	234	506	311	666
Иран	134	181	209	263
Йордания	114	49	158	163
Казахстан	122	248	371	970
Ливан	363	333	515	618
Пакистан	31	30	47	41
Сирия	647	729	951	1250
Таджикистан	7	14	51	120
Турция	1015	2741	1106	3956
Узбекистан	23	64	199	683
Други основни религии				
Израел	79	154	148	337
Индия	223	123	229	151
Китай	494	749	524	860
Япония	36	49	40	116

За почти всички включени 16 страни, където основната религия е ислямът, се наблюдава увеличение на двете категории лица през 2011 спрямо 2001 година. Изключение правят Афганистан и Пакистан, които напоследък са доста актуални предвид продължаващата мигрантска вълна от 2015 година. Значими отклонения се забелязват за Азербайджан, където родените в тази страна към 2011 г. превишават родените към 2001 г. над 42 пъти. Ако това не е грешка в данните, то едно от обясненията е, че те са предимно арменци - бежанци след конфликта в Нагорни Карабах. За някои други страни (предимно от пространството на бившия Съветски съюз) също има доста големи разлики между броя на гражданите и родените в съответната държава. Посоченото показва, че вероятно това са или бежанци, или в някои случаи лица от българския етнос, получили българско гражданство. Последното не изключва възможността определен брой лица да са получили гражданство в България чрез брачната институция.

Относителният дял на тези 16 страни за гражданството е: 2001 г. - 12.7%, и 2011 г. - 14.5%. За родените в чужбина относителният дял е: 2001 г. - 113%, и 2011 г. - 17.1%.

Може да се приеме, че относителният дял на двете категории страни, където основната религия е ислямът, е между 15 и 20% и се забелязва тенденция за увеличаване.

Другите споменати религии са разпространени предимно на азиатския континент. Те се изповядват от населението на държави като Китай (будизъм), Индия

(хиндуизъм, будизъм), Израел (юдаизъм) и т.н. Първите две са и с най-многобройното население в света.

Трябва да се отбележи, че някои от тези страни се придържат към източния (неевропейски) цивилизационен модел. Световният опит показва, че имигрантите от тези държави не създават особени проблеми в приемащата страна, независимо дали се интегрират към основното население, или живеят по-изолирано.

Данни за някои от тези страни също могат да се видят в табл. 7.

При три от посочените четири държави тенденциите са към растеж на обсъжданите две категории лица. Единствено за Индия тенденцията е обратна.

Относителният дял на тези четири страни за гражданството е: 2001 г. - 3.2%, и 2011 г. - 2.8%. За родените в чужбина относителният дял е: 2001 г. - 2.1%, и 2011 г. - 1.9%.

3. Изводи

1. През последните повече от две десетилетия България се намира в демографска криза в резултат на различни промени в социално-икономическата ориентация на страната и последиците от тях. Това вече е разбрано и от институциите, и от обикновените хора.

2. В страната се наблюдава добре изразена тенденция към намаляване на броя на населението. В дългосрочна (дори далекосрочна) перспектива няма очакване тя да се промени.

3. Една от основните причини за намаляването на броя на населението е емиграцията (напускането) на страната. Тя се отразява върху структурите на населението (възрастова, полова, образователна и др.) и оттам - върху равнището на раждаемостта и смъртността - другите два демографски процеса.

4. В десетилетието 2001 - 2011 г. има увеличаване на емиграционния поток - главно към страните от Европейския съюз.

5. Емигрантите не са „изчезнали“. Към 2011 г. има над 0.5 млн. лица извън България, които са български граждани; от тях над 90% са в страните от Европейския съюз.

6. Подобно е положението с родените в България, намиращи се в други страни. Между тях и българските граждани има преливане. По-голямата част от тях са български граждани, но друга част са с гражданство на съответната държава. Общият им брой надвишава 1 млн., но половината са в Европейския съюз, а 40% се намират в Турция.

7. Трети резерв за изменение на демографската ситуация са лицата от български етнос, попаднали „исторически“ в други държави. Техният брой също е над 0.5 милиона. Но и тук има преливане между граждани на България, родени в България лица, живеещи в чужбина, и лица от български етнос и произход в други страни.

8. В десетилетието 2001 - 2011 г. лицата в България с чуждо гражданство (около 40 хил.) и родените в чужбина (около 80 хил.) също се увеличават. Това показва, че някои от тях приемат нашата страна като добро място за живеене и работа. През 2011 г. относителният дял на двете категории сред тях са: от страни, близки по език и култура до българите - 41 - 48%; от страни с основна религия християнство - 25 - 33%; от страни с основна религия ислям - 15 - 20%.

9. Външните резерви за подобряване на демографската ситуация в България могат да се търсят в няколко направления: а) привличане на лица от български етнос от чужбина; б) връщане на българските граждани от чужбина; в) привличане в страната на лица от страни, близки по език и култура до българите, от страни, където основната религия е християнството. Възможно е привличането на лица и от държави, където основната религия е друга. Такива са например Китай, Индия, Япония, Корея, Израел и

други. Желателно е да се избягва приемането на имигранти (освен в отделни случаи), изповядващи ислям, поради особеното им поведение и манталитет.

10. Посоченият външен резерв в количествено изражение е 0.5 - 1 млн. души.

11. За да се осъществи посоченото, демографската и социалната политика на държавата е необходимо да създаде подходяща нормативна база, материални и финансови ресурси за привличане на имигрантите и трайното им оставане в страната. Същото трябва да се прави за задържане на младите български поколения. Това може да се осъществи при две основни условия: висок икономически растеж (основа за повишаване на доходите на населението) и налагане на стриктен правов ред, създаващ висока обществена дисциплина.

Приложение 1

„Българско присъствие” в страни по света според преброяванията на населението

(Брой)

Страни	Година	Гражданство	Страна на раждане	Етнос	Език
Свят	2001	8096750	8531717	x	x
	2011	7823380	8304699	x	x
- Без България	2001	193482	686675	x	x
	2011	497268	1018916	x	x
Европа	2001	8071333	8493525	x	x
	2011	7786150	8214154	x	x
- Без България	2001	168066	608484	x	x
	2011	460038	928371	x	x
Европейски съюз	2001	8031000	8011611	x	x
	2011	7778087	7795295	x	x
- Без България	2001	127733	126570	x	x
	2011	451975	509512	x	x
България	2001	7903267	7885041	6655210	6697158
	2011	7326112	7285783	5664624	5659024
Австрия	2000	4217	7039	-	5388
	2011	12073	15323	-	...
Белгия	2001	-	-
	2011	17768	18726	-	-
Германия	2004	39167	-	-	-
	2011	75165	86240	-	-
Гърция	2001	35104	38880	-	-
	2011	75917	75426	-	-
Дания	2003	460	-	-	-
	2011	3189	3543	-	-
Естония	2000	12	...	204	65
	2011	55	71	201	...
Ирландия (Ейре)	2002	683	705	-	-
	2011	1856	1866	-	-
Испания	2001	26391	27071	-	-
	2011	129500	122130	-	-
Италия	2001	6559	9645	-	-
	2011	40982	43701	-	-
Кипър	2001	2411	3096	...	2585
	2011	18536	19284	...	18388
Латвия	2000	22	43	386	...
	2011	80	98	367	...
Литва	2001	21	29	171	57
	2011	71	84	170	68
Люксембург	2001	113	167	-	-
	2011	734	807	-	-
Малта	2001	-	-
	2011	850	875	-	-

Приложение 1					
„Българско присъствие” в страни по света според преброяванията на населението					
(Продължение)					(Брой)
Страни	Година	Гражданство	Страна на раждане	Етнос	Език
Нидерландия	2001	870	2142	-	-
	2011	...	15009	16961	-
Обединено кралство	2001	-	-
	2011	41499	48258	-	...
Полша	2002	802	1701	1112	-
	2011	1845	2744	2848	1698
Португалия	2001	376	628	-	-
	2011	5177	5391	-	-
Румъния	2002	215	19928	8025	6735
	2011	...	11029	7336	6518
Словакия	2001	667	1043	1179	...
	2011	449	1107	1051	132
Словения	2002	34	...	138	159
	2011	1096	786
Унгария	2001	951	1215	1358/1693	1299/1118
	2011	681	1228	3556/6372	2899/2756
Финландия	2002	326	567	-	542
	2011	835	1112	-	1168
Франция	1999	3360	3880	-	-
	2011	11698	18231	-	-
Хърватия	2001	36	278	331	265
	2011	88	308	350	293
Чешка република	2001	4131	4688	4363	...
	2011	774	9192	4999	...
Швеция	2003	805	3825	-	-
	2011	4057	6943	-	-
Други страни в Европа	2001	40333	481914	x	x
	2011	8063	418859	x	x
Беларус	1999	57	57
	2009	672	...
Исландия	2005	78	115	-	-
	2011	71	134	-	-
Лихтенщайн	2010	3	5	-	...
Молдова	2004	65662	54401/38565
Норвегия	2001	454	925	-	-
	2011	2494	3085	-	-
Руска федерация	2002	2262	...	31965	30894
	2010	1221	...	24038	22906
Сърбия	2002	362	...	20497	16459
	2011	563	1156	18543	13337
Турция	2000	36680	480817	-	-
	2011	...	409000	-	-

Приложение 1

„Българско присъствие” в страни по света според преброяванията на населението

(Продължение и край)

(Брой)

Страни	Година	Гражданство	Страна на раждане	Етнос	Език
Украйна	2001	440	...	204574	131237/ 155556
Швейцария	2000	1872	...	-	1579
	2011	3654	5422	-	...
Други страни	2001	25416	38191	x	x
	2011	37231	90546	x	x
Австралия	2001	...	2560	5577	2276
	2011	...	2914	5436	...
Израел	2008	...	16010	-	-
Казахстан	1999	6915	...
	2009	4523	...
Киргизстан	1999	1	37	676	...
Канада	2001	15195	9125/8065
	2011	4475	17810	30485	12040
Боливия	2012	1	1	...	20/24
Мексико	2000	...	217	-	-
	2010	...	246	-	-
Нова Зеландия	2001	...	504	363	507
	2006	...	741	...	816
САЩ	2000	25415	35090	55489	34360
	2010	32755	53070	89808	52621
Таджикистан	2000	70	...
	2010	-	0	19	...

Забележка. Знакът „...” означава, че по дадения признак са събрани данни, но „българското присъствие” не е посочено отделно. В колоната „Етнос” за Унгария са отбелязани две числа. Първото е за националност, а второто - за народностна културна принадлежност. В колоната „Език” за Унгария, Молдова, Украйна, Канада и Боливия са посочени две числа. Първото е за броя на лицата с майчин език български, а второто - за лицата с говорим език български.

Приложение 2

„Българско присъствие” в страни по света според преброяванията на населението - абсолютен прираст и темп на растеж през периода 2001 - 2011 година

Страни	Гражданство		Страна на раждане	
	абсолютен прираст - бр.	темп на растеж - %	абсолютен прираст - бр.	темп на растеж - %
Свят	-273369	96.6	-227017	97.3
- Без България	303786	257.0	332241	148.4
Европа	-285183	96.5	-279371	96.7
- Без България	291972	273.7	319887	152.6
Европейски съюз	-252913	96.9	-216316	97.3
- Без България	324242	353.8	382942	402.6
България	-577155	92.7	-599258	92.4
Австрия	7856	286.3	8284	217.7
Белгия
Германия	35998	191.9	-	-
Гърция	40813	216.3	36546	194.0
Дания	2729	693.3	-	-
Естония	43	458.3
Ирландия (Ейре)	1173	271.7	1161	264.7
Испания	103109	490.7	95059	451.1
Италия	34423	624.8	34056	453.1
Кипър	16125	768.8	16188	622.7
Латвия	58	363.6	55	227.9
Литва	50	338.1	55	289.7
Люксембург	621	649.6	640	483.2
Малта
Нидерландия	12867	700.7
Полша	1043	230.0	1043	161.3
Португалия	4801	1376.9	4763	858.4
Румъния	-8899	55.3
Словакия	-218	67.3	64	106.1
Словения	1062	3223.5
Унгария	-270	71.6	13	101.1
Финландия	509	256.1	545	196.1
Франция	8338	348.2	14351	469.9
Хърватия	52	244.4	30	110.8
Чешка република	-3357	18.7	4504	196.1
Швеция	3252	504.0	3118	181.5
Други страни в Европа	-32270	20.0	-63055	86.9
Беларус
Исландия	-7	91.0	19	116.5
Лихтенщайн
Молдова

Приложение 2				
„Българско присъствие” в страни по света според преброяванията на населението - абсолютен прираст и темп на растеж през периода 2001 - 2011 година				
(Продължение и край)				
Норвегия	2040	549.3	2160	333.5
Руска федерация	-1041	54.0
Сърбия	201	155.5
Турция	-71817	85.1
Украйна
Швейцария	1782	195.2
Други страни	11814	146.5	52354	237.1
Австралия	354	113.8
Мексико	29	113.4
Нова Зеландия	237	147.0
САЩ	7340	128.9	17980	151.3
Забележка. Знакът „...” означава, че по дадения признак са събирани данни, но „българското присъствие” не е посочено отделно.				